

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
Кафедра технологічної та професійної освіти

«До захисту допускаю»

завідувач кафедри технологічної

та професійної освіти,

доктор педагогічних наук, професор

_____ Л.В. Оршанський «_____» _____ 2023 р.

**РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ
ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА
НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ**

Спеціальність: 014 «Середня освіта (Трудове навчання та технології)»

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на здобуття кваліфікації – вчитель трудового навчання, технологій
та креслення

Автор роботи: Турус Ірина Юріївна _____
підпис

Науковий керівник: д. пед. наук, професор

Нищак Іван Дмитрович _____
підпис

Дрогобич, 2023 р.

Захист кваліфікаційної (магістерської) роботи

Тема: «Розвиток творчої активності школярів засобами декоративно-ужиткового мистецтва на уроках трудового навчання».

Оцінка за стобальною шкалою: _____.

Оцінка за національною чотирибальною шкалою: _____.

Коротка мотивація оцінки захисту:

дата

Голова ЕК

підпис

прізвище та ініціали

Секретар ЕК

підпис

прізвище та ініціали

АНОТАЦІЯ

Турус Ірина Юріївна. Розвиток творчої активності школярів засобами декоративно-ужиткового мистецтва на уроках трудового навчання.

У магістерській роботі досліджено психолого-педагогічні основи розвитку творчої активності школярів. Поняття «творча активність» необхідно розглядати як психічний стан суб'єкта пізнання (учня), що виражає його ставлення до процесу творчості і формується у процесі художньо-трудої діяльності. Схарактеризовано основні види декоративно-ужиткового мистецтва; розкрито особливості ДУМ як засобу розвитку творчої активності школярів. З'ясовано методичні аспекти формування творчої активності учнів засобами ДУМ; виявлено й обґрунтувати педагогічні умови розвитку творчої активності учнів засобами декоративно-ужиткового мистецтва. Розроблено поширений план-конспект уроку з трудового навчання, орієнтований на розвиток творчої активності учнів засобами ДУМ.

ANNOTATION

Turus Iryna. Development of creative activity of schoolchildren by means of decorative-applied art in labor training lessons.

In the master's thesis, the psychological and pedagogical foundations of the development of creative activity of schoolchildren were investigated. The concept of «creative activity» must be considered as the mental state of the subject of knowledge (student), which expresses his attitude to the creative process and is formed in the process of artistic and labor activity. The main types of decorative-applied art are characterized; the peculiarities of decorative-applied art as a means of developing the creative activity of schoolchildren are revealed. The methodical aspects of the formation of students' creative activity by means of decorative-applied art have been clarified; revealed and substantiated the pedagogical conditions for the development of students' creative activity by means of decorative-applied art. A common plan-summary of a lesson on labor training, focused on the development of students' creative activity by means of decorative-applied art, has been developed.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ ШКОЛЯРІВ	8
1.1. Розвиток творчої активності індивіда в контексті завдань психолого-педагогічної науки	8
1.2. Основні види декоративно-ужиткове мистецтва та їх загальна характеристика	13
1.3. Декоративно-ужиткове мистецтво як засіб розвитку творчої активності школярів	25
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ЗАСОБАМИ ДЕКОРАТИВНО- УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА	28
2.1. Методичні аспекти формування творчої активності учнів засобами декоративно-ужиткового мистецтва	28
2.2. Педагогічні умови розвитку творчої активності учнів засобами декоративно-ужиткового мистецтва	34
2.3. Поурочне планування занять з трудового навчання, орієнтованих на розвиток творчої активності учнів засобами декоративно- ужиткового мистецтва	39
ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	51
ДОДАТКИ	53

ВСТУП

Актуальність роботи. Відмінною особливістю сучасного етапу розвитку освітньої галузі є використання національно-регіональних можливостей освіти та виховання молодого покоління в дусі народних традицій та мистецтва. Врахування економічної, соціально-культурної структури регіону, його традицій, історичних та національних особливостей дає змогу збагатити навчально-виховний процес, забезпечити формування позитивних якостей особистості учнів. Важливу роль у цьому питанні відіграє народне декоративно-ужиткове мистецтво.

Розвиваючись впродовж тисячоліть, декоративно-ужиткове мистецтво ввібрало у себе величезний спадок, в який матеріалізувалася творча робота духу багатьох поколінь. Процес пізнання та радість творчості в народному мистецтві не ізольовані один від одного, а тісно переплітаються. Особливо велика роль народних ремесел у трудовому, моральному, естетичному, патріотичному вихованні підростаючого покоління [2].

Декоративно-ужиткове мистецтво (ДУМ) – це відображення духовного досвіду народу. Водночас це педагогічний засіб, створений дорослими спеціально для виховання та розвитку підростаючих поколінь. Народне мистецтво образне, яскраве, емоційне за формою, близьке і зрозуміле підліткам за змістом, завжди несло функцію передачі досвіду соціальних відносин, розвивало пізнавальний інтерес, творчу активність [15].

Сприятливі умови для розвитку творчої активності школярів створюються насамперед на уроках трудового навчання, головню у процесі залучення учнів до народного ДУМ. Оскільки за своєю природою людина є творчою істотою, має схильність до художньо-творчої діяльності, тому розвивати та вдосконалювати ці схильності – одне із завдань виховання молодого покоління на етапі шкільного навчання.

Зважаючи на зазначене вище, актуальною постає **тема магістерської роботи** «Розвиток творчої активності школярів засобами декоративно-ужиткового мистецтва на уроках трудового навчання».

Мета роботи: дослідити психолого-педагогічні та організаційно-методичні основи розвитку творчої активності школярів на уроках трудового навчання засобами народного ДУМ.

Об'єктом дослідження виступає художньо-трудова підготовка учнів на уроках трудового навчання у загальноосвітній школі.

Предмет дослідження – процес розвитку творчої активності школярів засобами народного ДУМ на уроках трудового навчання.

Для досягнення окресленої мети були поставлені такі **завдання дослідження:**

1. Дослідити психолого-педагогічні основи розвитку творчої активності школярів.
2. Схарактеризувати основні види декоративно-ужиткове мистецтва; розкрити особливості ДУМ як засобу розвитку творчої активності школярів.
3. З'ясувати методичні аспекти формування творчої активності учнів засобами ДУМ; виявити й обґрунтувати педагогічні умови розвитку творчої активності учнів засобами декоративно-ужиткового мистецтва.
4. Розробити поширений план-конспект уроку з трудового навчання, орієнтований на розвиток творчої активності учнів засобами ДУМ.

Теоретичне значення роботи: досліджено психолого-педагогічні та організаційно-методичні засади розвитку творчої активності школярів на уроках трудового навчання засобами декоративно-ужиткового мистецтва; виявлено й обґрунтовано педагогічні умови розвитку творчої активності учнів засобами ДУМ.

Практичне значення роботи: розроблено поширений план-конспект уроку з трудового навчання, орієнтований на розвиток творчої активності учнів засобами декоративно-ужиткового мистецтва.

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ ШКОЛЯРІВ

1.1. Розвиток творчої активності індивіда в контексті завдань психолого-педагогічної науки

Розкриття природи психології творчості, творчої діяльності особистості та шляхів їх формування набуло особливої актуальності у ХХ ст. у зв'язку із стрімким розвитком науки і техніки. З урахуванням об'єктивних змін, що відбуваються у суспільстві, проблема розвитку творчої активності особистості залишається однією з центральних в сучасній дидактиці та практиці навчання.

Зважаючи на результати численних досліджень, проведених у галузі філософії, психології та педагогіки [5; 6; 10; 11; 12; 18 та ін.], поняття «творча активність» розглядається нами як інтегральне утворення, яке може проявлятися як спонука (мотиватор) до творчості, і як стійка ознака особистості, що характеризує суб'єкт у момент діяльності.

Особливе місце категорія «активність» посідає у психологічних та педагогічних дослідженнях, оскільки ефективність практичної роботи з формування активності (зокрема творчої активності) особистості неможлива без успішного вирішення проблем, пов'язаних з виявленням рушійних сил та джерел активності індивіда, знанням закономірностей їх індивідуального прояву, специфіки їхнього обліку у різних видах діяльності.

У сучасних психологічних дослідженнях (М. Савчин, В. Семиченко, В. Смірнов, С. Яланська та ін.) проблема активності особистості розглядається в різних аспектах, зокрема вивчається структура та динаміка пізнавальної активності особистості, досліджуються особливості розвитку інтелектуальної, творчої активності як у загальнопсихологічному, так й у віковому вимірах тощо. Активність особистості зазвичай сприймається як один із видів психічної активності, у якій проявляється інтенсивність її

спрямованості на певну діяльність. Найбільш виразно активність особистості проявляється у її характері.

Творча активність розглядається у двохаспектному вимірі: 1) як складна інтегральна якість особистості, що є діалектичною єдністю загального (спільного), властивого всім видам соціальної активності, і особливого, характерного лише для творчої активності як її специфічного виду [6]; 2) як міра діяльності особистості в галузі творчості [10].

Для творчої активності характерні загальні групи компонентів соціальної активності, зокрема [6]:

- компоненти, що характеризують ідейно-моральну спрямованість активності особистості і включають ідейно-моральні знання особистості та її мотиви;

- компоненти, що характеризують предметно-операційну сторону і включають в себе практичні знання особистості про певні предмети і явища соціальної дійсності і відповідні їм вміння і навички;

- компоненти, що характеризують специфіку соціальної активності та міру її виразності (ініціативність, самостійність, наполегливість, здатність до подолання труднощів тощо).

Якщо розглядати творчу активність у широкому соціальному контексті, то необхідно констатувати, що вона впливає не лише на покращення якості знань та творчий підхід до навчальної роботи, а й на підготовку до професійної діяльності, оскільки творчість завжди виступає найважливішою якістю усієї людської діяльності.

Стосовно проблематики нашого магістерського дослідження поняття *«творча активність»* необхідно розглядати як психічний стан суб'єкта пізнання (учня), що виражає його ставлення до процесу творчості і формується у процесі художньо-трудової діяльності.

Творчість характеризується пошуком і досягненням новизни, неповторності результатів чи прийомів, способів діяльності. Як процес, творчість завжди оригінальна.

Творчість – це духовна діяльність, результатом якої є створення оригінальних ідей, духовних та матеріальних цінностей, встановлення нових, раніше невідомих фактів, властивостей та закономірностей матеріального світу та духовної культури [6].

Творчість – це вищий рівень пізнання, вища і найскладніша форма діяльності, властива людині, що передбачає мобілізацію всіх її основних психічних процесів, знань, умінь, всього життєвого досвіду, духовних, фізичних сил і продукує дещо нове, неповторне й оригінальне [10].

Творчість – це духовно-інтелектуальна діяльність, продуктом якої завжди виступає створення оригінальних ідей, духовних та матеріальних цінностей, з'ясування нових, раніше невідомих постулат, ознак та закономірностей об'єктивної дійсності та духовної культури [11].

Творчість – це найвищий ступінь пізнання, найбільш досконала і складна форма взаємодії, властива лише людині, що зумовлює мобілізацію усіх її базових психічних процесів, ресурсів, інтелекту, умінь, набутого життєвого досвіду, духовних, фізичних сил і продукує дещо новітнє, неповторне й оригінальне [3].

Творчий процес – це складне явище, що відрізняється різноманітними особливостями. Будь-який творчий процес проходить декілька стадій (фаз): 1) вміння бачити проблему (формулювання питання, яке необхідно творчо розв'язати); 2) здатність активізувати власний потенціал та суспільні надбання з метою постановки гіпотези, окреслення шляхів та способів розв'язання задачі; 3) спеціальна експериментальна робота, проведення дослідів та узагальнення їх результатів у формі висновків та гіпотез; 4) оформлення ідей (результатів) як раціональних, наочно-образних, символічних, математичних, предметних структур тощо [6].

Будь-який процес творчості характеризується як активність психічної діяльності, у якій досягнення мети здійснюється через мобілізацію інтелектуальних, емоційних та вольових сфер особистості.

Результат творчої діяльності індивіда завжди пов'язаний з наявністю певних якостей особистості, зокрема [10]:

- відповідного рівня інтелектуальних здібностей;
- вміння аналітично оцінювати ситуації, що склалися;
- швидкості реакції, нестандартності мислення, творчої уяви, розвиненої інтуїції;
- самостійності та потреби в самоактуалізації.

Постійне прагнення до активної творчої діяльності створює основу для розвитку вже наявних якостей особистості, їх удосконалення, формування та розвитку нових властивостей, набутих у процесі соціальних перетворень. У творчій діяльності ступінь сформованості прийомів мислення вищий, відтак вищий і рівень узагальненості навчального матеріалу, який вдається висвітлити у більш інтегрованій формі.

Розумові дії характеризуються широтою перенесення та перебувають у стані безперервного вдосконалення. У процесі творчого пізнання декоративно-ужиткового мистецтва суб'єкт (учень) на основі чуттєвого сприйняття в результаті взаємодії з твором мистецтва, здійснює комбінування розумовими операціями та діями. Паралельно з аналітико-синтетичною діяльністю відбувається порівняння мистецьких об'єктів (елементів) через включення мистецької пам'яті. Порівняльні дії у творчому процесі за допомогою аналітико-синтетичної діяльності спрямовують свідомість суб'єкта (учня) від початкового орієнтування у проблемній ситуації до відповідних висновків та узагальнень. Результати мисленнєвих дій трансформуються у предметно-практичну площину, у ході чого остаточно деталізуються, доповнюються, видозмінюються. Своєю чергою, практичні дії завдяки мотивації можуть перетворюватися на початковий етап нової мисленнєвої діяльності.

У процесі творчого мислення відбувається включення *пам'яті* індивіда, що вказує на наявність у свідомості суб'єкта (учня) відповідних знань. Однак у творчому процесі мислення не лише оперує готовими знаннями, але й

спонукає до їх примноження, оскільки у кожному творчому процесі неодмінно є проблемна ситуація (протиріччя між знанням і незнанням).

Психологічна наука доводить, що участь сукупності органів чуття у сприйнятті дійсності сприяє більш глибокому та різнобічному проникненню у сутність будь-якого предмета чи явища. Фізіологічною передумовою взаємодії емоцій є здатність центральної нервової системи до асоціативної діяльності. *Асоціації* дозволяють людині відтворити комплексну картину різноманітних явищ реальності. На асоціативний характер людського мислення спирається творча фантазія, завдяки якій створюється багатство образів, що мають метафоричне значення. Асоціації відчуттів відіграють винятково важливу роль у виникненні естетичних почуттів, уявлень, суджень тощо [11].

Важливе значення у творчому процесі відграє етап уявного формування образу, де особливе місце належить *творчій уяві*. Уява, поруч із сприйняттям, пам'яттю, мисленням, має важливе значення для творчої діяльності індивіда. Психологи визначають уяву як процес формування нових образів на базі попереднього сприйняття (уявлень) та відносять її до однієї з форм пізнавальної діяльності [11]. Уява завжди включається у будь-який творчий процес. У творчості уява постає як одна з основних та специфічних продуктивно-творчих сил.

Величезну роль у творчості відіграє *інтуїція*, як своєрідна здатність до розуміння істини шляхом безпосереднього її сприйняття без обґрунтування з допомогою доказів. Інтуїція пов'язана з такими психологічними процесами, як пам'ять, мислення, образна уява. Інтуїція завжди базується на цілеспрямованій роботі та хорошему знанні предмета. Інтуїція починається там, де обриваються логічні шляхи аналізу проблеми, де самі знання безсилі.

Істотний вплив на розвиток творчої активності особистості має процес формування *творчих здібностей*, в якому найважливішу формуючу роль набуває пізнавальний чинник – знання. У творчому процесі значну роль відіграє *натхнення*, яке постає як одна з активних сил творчості. З погляду

психології натхнення визначається як стан своєрідного напруження та піднесення духовних сил, творчого потенціалу, що призводить до значних творчих здобутків у різних галузях діяльності. Натхнення супроводжується підвищеним ступенем активності особистості, зростанням її продуктивності, емоційним піднесенням. При цьому активно «працює» творча уява й образне мислення, загострюється пам'ять, увага, воля, спрямовані на реалізацію ідей [11].

Значну роль у творчій діяльності людини відіграє *потреба особистості у самоактуалізації*, тобто прагнення до якнайповнішого прояву своїх особистісних можливостей за наявності сприятливих передумов. Прагнення особистості до самоактуалізації спонукає до прояву творчої активності.

1.2. Основні види декоративно-ужиткове мистецтва та їх загальна характеристика

Кожне ремесло – велике мистецтво, за яким стоять століття та тисячоліття розвитку історії людства, колективний досвід поколінь, тому воно (народне ремесло) допомагає налаштувати почуття на творче начало особистості. У народних ремеслах закладено історичну пам'ять і нерозривний зв'язок часів, народний погляд на світ, на людину в цьому світі [2].

Народні ремесла це світ речей, реальних предметів, світ самобутніх образів. Життя народу злило із життям природи. Відображаючи життя народу і природи, майстри ніколи не копіювали її буквально, риси казковості служили основою своєрідної поетичності світу народної творчості, в якому уявлення і вигадки злиті воедино. У кожен виріб майстер вкладав весь свій талант і любов. У них виражена простота, мудрість поглядів, почуттів і сподівань народу. Характерною рисою народних ремесел є сила та ясність

художньої мови, вміння зрозуміти та використовувати матеріал, пов'язати прикладне (ужиткове) та художнє начала.

Декоративно-ужиткове мистецтво розглядається як самостійна культурна система і як складова загальної традиційної культури. Тому для нього визначальними є функції, аналогічні всій народній культурі. Виходячи з цього, можна виокремити наступний перелік автентичних видів народного ДУМ, найбільш поширених на території України, що збереглися до теперішнього часу:

- кераміка: переважно гончарне виробництво посуду, глиняні іграшки;
- текстиль: вишивка, в'язання мережив, візерункове ткацтво;
- плетіння: з лози (переважно з верби), соломи, листя качанів кукурудзи;
- різьба по дереву;
- кування;
- художній розпис та ін.

Кераміка – вид народного мистецтва, в основі якого лежить гончарне виробництво посуду з глини. Найбільш поширеними видами гончарного посуду були: макітри, глечики, сметанники, збанки, пасочниці, вази та ін. Вони прикрашалися поливним розписом, рельєфним орнаментом. Супутнім видом даної творчості було виготовлення глиняних іграшок-свистунців у формі птахів та тварин. З глини виготовляли також цеглу, черепицю, облицювальні плити до печей та камінів.

Серед технік декорування глиняних виробів найпоширенішими були дряпання (гравіювання), лощення (глянцування), рішкування, штампування та ін. У процесі створення керамічних виробів широко застосовувався давній метод обробки глини – молочне випалювання, що передбачав занурення готового виробу в кип'ячене молоко для доброго просочування глини й утворення привабливого м'якого кольору, а також для забезпечення можливості довготривалого зберігання продуктів у таких виробах.

На рис. 1.1 зображено зразки гончарних виробів, виготовлених й оздоблених в техніці молочного випалювання.

Рис. 1.1. Молочена (молочна) кераміка

Найпоширенішими осередками гончарного мистецтва на території України, які відрізнялися технологією виготовлення виробів з глини, були такі (рис. 1.2):

- м. Косів (Івано-Франківська область) – *косівська кераміка*;
- с. Опішня (Полтавщина) – *опішнянська кераміка*;
- с. Гавареччин (Золочівський район Львівської області) – *гаварецька чорнодимлена кераміка*.

а)

б)

в)

Рис. 1.2. Основні види гончарного мистецтва: а – косівська кераміка; б – опішнянська кераміка; в – гаварецька чорнодимлена кераміка

Вишивка – була найпоширенішим видом народного ДУМ на території України. Народні майстри-вишивальниці вишивали рушники, скатертини, серветки, наволочки, фіранки, сорочки та ін. Вишивали в основному на конопляному домотканому полотні, хрестиком, чорними та червоними нитками. Більшість виробів мали рослинний чи геометричний орнамент.

Вишивка – вид художньо-практичної діяльності людини, що забезпечує набуття естетичного досвіду, формування дрібної моторики рук, розвиток візуального композиційного мислення, розуміння структури матеріалу, формування пам'яті, образного мислення, уявлення про красу навколишньої дійсності. Хороша пам'ять та увага забезпечували точність малюнка. Одяг, рушники, постільна білизна, тканини інтер'єру – все могло стати основою мистецтва вишивання [9].

Найпоширенішим прийомом вишивання є лічильна техніка: шов-шпатівка, хрестик, лічильна гладь, «качалочки» (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Лічильні шви: а – «двобічний розпис» (шпатівка);
б – лічильна гладь; в – шов «качалочки»; г – хрестик

Мотиви, серед яких переважали геометричні орнаменти (клітинки, смужки, хрестики з гачками, ромби або квадрати з відростками та ін.), виконувалися тонким лінійним контуром та окремими стібками, які мали чітку спрямованість: вертикальну, горизонтальну та діагональну. Зачаровує вишивка білим по білому або червоним по білому.

Тамбурний шов (рис. 1.4) дає лінійну стрічку, фактурно-виступаючу на поверхні виробу і легко утворює контури рослинних мотивів живої та неживої природи. Виконується він просто: голкою з ниткою – стібки виконуються по лінії промальованого контуру візерунка.

Рис. 1.4. Тамбурний шов

Мереживо – тканина, що характеризується візерунковою структурою, що створюється переплітанням та скручуванням ниток.

Виконувалося мереживо в основному гачком для оздоблення рушника, наволочки, покривала, або для обробки краю хустки, косинки, скатертини та ін. Зустрічається й мереживо, виконане спицями (серветки), човником (філейно-гіпюрне).

На рис. 1.5 зображено скатертину, кінці якої оздоблені мереживом.

Рис. 1.5. Скатертина, оздоблена мереживом

Вважається, що перші мереживні вироби виникли в Європі наприкінці XV ст. Орнаментальне мереживо – складна технологічна та художня система, особливістю якої є площинність виконуваних візерунків та різноманітність переплетень, що утворює гру фактур. Орнамент парної техніки визначав дві групи візерунків: геометричні й рослинні, та виконувався згідно малюнка. Традиційними мотивами були геометричні, в основі яких лежав ромб та інші додаткові елементи візерунка. Поширені були і серії прямокутників, розташованих по діагоналі, що створювало ефект руху. Контрастно-нюансними функціями мережива наділялися численні дрібні елементи, що збагачували лінійний орнамент (очка, кільця, мушки, зірочки, рибки, павички та ін.) [15].

Поширеними були й образотворчі орнаменти у вигляді рослинних мотивів, квітів, букетів. У структуру таких орнаментів могли входити і зображення птахів, тварин, риб, обрисів людини та ін. Усі вони несли у собі позитивний символічний сенс: побажання добра, радості, щастя.

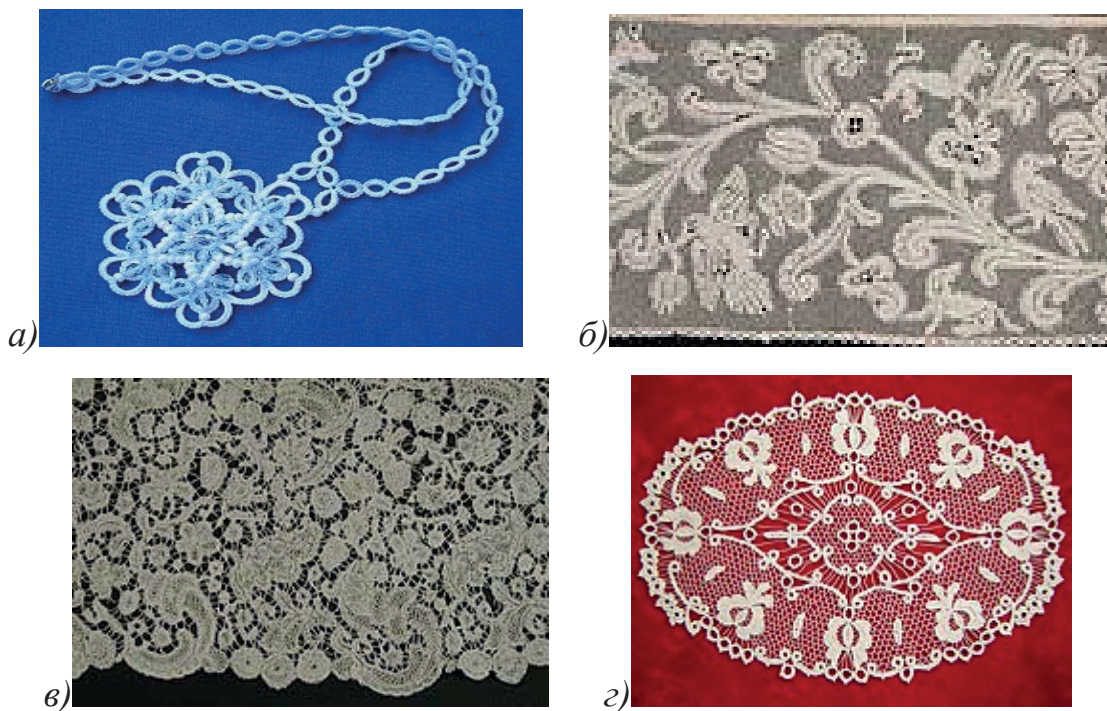

Рис. 1.6. Основні техніки мережива: а – техніка фриволіте; б – гіпюр; в – фламандське мереживо; г – плетене гачком

Ткацтво в Україні розвивалося переважно серед сільського населення. Найбільш поширеними матеріалами для нитки були кропива, льон, коноплі,

шерсть домашніх тварин. Використовували в основному волокна конопель. Для цього рослину потрібно було посадити, виростити й обробити. Це складний та трудомісткий процес.

Найбільш простим видом ткацького переплетення було полотняне, яке широко застосовувалося впродовж усієї тривалої історії ткацького мистецтва. Полотно ткалося на ткацькому верстаті. Готове полотно для білизни, як правило, відбілювали.

Рис. 1.7. Ткацький народний верстат та ткані вироби (рушники)

Залежно від ключових ознак, ткацьке мистецтво умовно можна поділити на дві великі групи: візерункове ткацтво (рушники, скатертини, покривала, серветки та ін.) і художнє шиття (народний одяг, предмети обрядового значення, художні тканини та ін.).

На рис.1.8. зображено зразки тканих виробів.

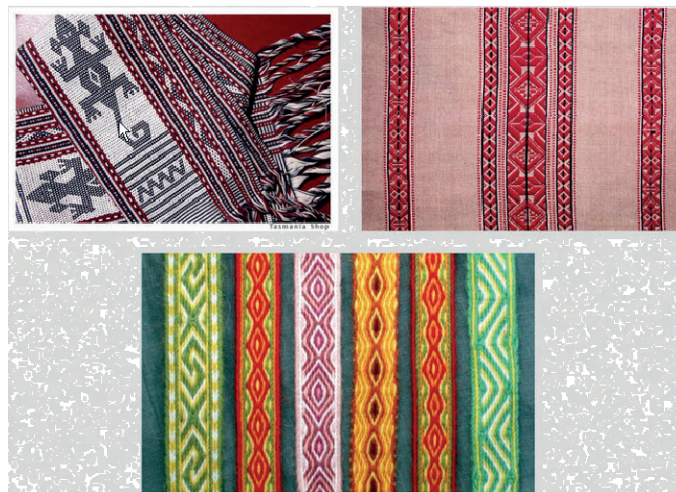

Рис. 1.8. Зразки тканих виробів

В'язання – було поширене на всій території України. В'язання передбачає прийоми роботи з ниткою за допомогою спиці, вилки, коротких і довгих гачків. В'язання на спицях технічно не складно. Для в'язання полотна потрібні всього дві спиці, кінці яких витончені та загострені. Для панчішної форми використовують п'ять спиць: чотири основні та одну додаткову. Для виробу, що виконується коротким гачком, набирають ланцюжок з так званих повітряних петель.

Існує багато способів в'язання ланцюжків – вузьких і широких, рівних та фестончастих. Простота в'язання не є стримуючим фактором декоративного оформлення речі. В'язання обумовлене великою функціональністю виробів, застосуванням їх як елементів одягу, як матеріалу, що зберігає тепло. Використовуючи кольорові нитки, отримували багатоколірні візерунки.

На рис. 1.9. зображено зразки в'язаних виробів.

Рис. 1.9. Зразки в'язаних виробів

Плетіння з лози – (переважно з верби), соломи, листя качанів кукурудзи. З верби плели побутові кошики, стовпчики, меблі, посуд та ін. Для лову риби плели пристосування, яке називалося верша. Плетіння використовувалося й у виготовленні меблів: столів, крісел, полиць для книг та ін. З соломи плели чоловічі капелюхи – брилі. Для цього використовували стебла жита. На один виріб (бріль) необхідно було 12–14 метрів смужки (стрічки). Потім капелюх

зшивався за формою простими нитками. У спекотне літо капелюх укривав від спеки, особливо під час сіножаті.

З листя качанів кукурудзи плели гаманці, частину листя фарбували лушпинням цибулі, які при переплетенні рельєфно виділяли візерунок на виробі.

На території України плели переважно з трьох різновидів верби. За визначенням майстрів це «червона», «сира», «верболоз». Вони ростуть повсюдно на берегах річок і в заболоченій місцевості. У плетінні використовується коренева, прикоренева та кущова верба. Заготівлю проводять пізньої осені та навесні до набухання бруньок і початку руху соку. Нарізку можна робити ножом, секатором, серпом. Нарізану лозу зв'язують у снопи. Після збору її необхідно зварити у спеціальній ємності (кориті) та ошкурити. Неошкурена лоза повинна зберігатися в сухому приміщенні, що добре провітрюється. Після зняття кори (ошкурювання) лозу необхідно підрізати (загострити, «підстругати») і підсушити.

Для виготовлення виробів використовували ножі, секатор, серп, ємність для варіння, плоскогубці, набивачки, лінійки та інші спеціальні пристосування.

На рис. 1.10 зображено зразки плетених виробів.

Рис. 1.10. Зразки плетених виробів

Різьблення по дереву – часто можна було зустріти різьблення на різних предметах побуту: тарілках, прядці, скринях, карнизах та ін. У зовнішньому оздобленні будинків використовувалося пиляльне різьблення: ганочки, підзори, лиштви, віконниці.

За техніками виконання розрізняють такі види різьблення:

– площинне (виїмчасте) різьблення – що полягає в утворенні візерунка у вигляді невеликих заглиблень різної форми. Відповідно виокремлюють геометричне площинне різьблення (візерунок складають найпростіші геометричні контури: трикутні, квадратні, багатокутні, лінійні та ін.), скобчасте площинне різьблення (геометричний контур доповнюється фігурами округлої форми); контурне площинне різьблення (використовується двостороння виїмка фону), що дає змогу різьбити природні малюнки (листки, квіти, птахів та ін.);

– рельєфне різьблення – особливе тим, що елементи різьби припіднімаються над фоном, а не врізаються у фон, що надає такому різьбленню ефекту об'ємності;

– ажурне різьблення – характеризується наявністю наскрізних елементів (отворів, прорізів, переходів та ін.).

Рис. 1.11. Зразки виробів, оздоблених різьбленням

Кування – один з найбільш давніх методів обробки металу, що здійснюється ударами молотка по заготівлі, яка попередньо або нагрівається – гаряче кування, або без нагрівання – холодне кування [1]. Ковані вироби,

виконані майстрами понад сто років тому, можна ще й сьогодні зустріти у містах та селах. В основному це ажурна огорожа, перила, віконні та дверні решітки. Орнамент складається із завитків, розеток, медальйонів.

Кованим виробам властиво ясне композиційне рішення, при якому основу виробу становить один стрижень з відгалуженнями, що відіграють конструктивну та декоративну роль.

Холодному куванню підлягають дорогоцінні метали: золото, срібло та мідь. При холодному куванні метал під дією ударів втрачає пластичність, ущільнюється, настає явище «наклепу». Для його запобігання й для можливості подальшої обробки, треба зробити відпал (рекристалізацію) [1].

Гаряче художнє кування застосовується при роботі з маловуглецевими сталями (кувальним залізом) для виробництва різноманітних художніх виробів. Для цієї мети користуються металами і сплавами, що мають хорошу в'язкість і пластичність. В основному це вуглецеві сталі звичайної якості, що містять малу кількість вуглецю.

На рис. 1.12 зображено зразки кованих виробів.

Рис. 1.12. Зразки кованих виробів

Художній розпис – розписували печі, внутрішні стіни, скрині, посуд та інші речі побутового використання. Часто зустрічався розпис хат ззовні.

Серед мальовничих мотивів, частіше зустрічаються квіти, птахи,

тварини, сільські та міські пейзажі (рис. 1.13).

Рис. 1.13. Зразки виробів, оздоблених розписом

Для розпису застосовуються анілінові барвники, які розчиняються у воді. Але не всі, а тільки світлостійкі: яскраво-жовтий, яскраво-червоний, яскраво-фіолетовий, зелений та яскраво-синій. Розводять анілінові барвники гарячою водою. Для фарбування всього виробу використовуються великі пензлі, а для розпису – невеликі пензлики з добре сформованим кінчиком, які дозволяють проводити мазки з рівними краями.

Фарба наноситься в один прийом, не можна терти пензлем по тому самому місцю. Працюючи з аніліновими барвниками, потрібно оберегати одяг і руки, оскільки фарба залишає яскраві кольорові плями, які дуже складно видалити [1].

В основному використовується два варіанти розпису – пейзажний та рослинний орнамент. Рослинний орнамент – найчастіше так звана «троянда», яка за час існування промислу то дещо спрощувалась, то ускладнювалася, а також «гілка» з яблук і полуниці з зеленим і синім листям, що чергуються, та ін. (рис. 1.14).

Рис. 1.14. Зразок рослинного орнаменту

1.3. Декоративно-ужиткове мистецтво як засіб розвитку творчої активності школярів

Розвиток творчих здібностей вимагає спеціального механізму – відповідних навичок і вчити цьому необхідно, коли дитина найбільше схильна до цього. Первинне ознайомлення учнів з творами ДУМ зазвичай відбувається у ранньому дитинстві. Пізніше у дошкільних установах і системі шкільної освіти проходить етап накопичення знань та формування найпростіших понять і уявлень про різні види народних художніх ремесел і промислів.

Народні ремесла це світ речей, реальних предметів, водночас це і світ самобутніх образів, своєрідних, часом непримітних, але важливих для народу тем. Відображаючи життя народу та природи, майстри ніколи не копіювали її буквально, риси казковості служили основою своєрідної поетичності світу народної творчості, в якому побут і мистецтво злиті воедино. Характерною ознакою народних ремесел є сила та ясність художньої мови, вміння зрозуміти та використовувати матеріал, пов'язати утилітарне та художнє начала [1].

Народне ремесло – це втілення духовного досвіду народу. Це педагогічний засіб, створений дорослими спеціально для виховання та розвитку підростаючих поколінь. Народне ремесло образне, яскраве, емоційне за формою, близьке і зрозуміле підліткам за змістом, завжди несло функцію передачі досвіду соціальних відносин, розвивало пізнавальний інтерес до світу загалом [7].

Залучення школярів до ДУМ необхідно розглядати як важливий засіб формування моральних властивостей особистості, художнього смаку та духовної культури, а також як ефективний засіб розвитку мистецько-творчої активності школярів. Творчий процес учнів на уроках трудового навчання – це процес створення продукту діяльності (виробу, образу, композиції чи предмета в цілому) суб'єктивно нового для учнів, в який вкладені знання та уявлення, засвоєні на заняттях під керівництвом вчителя [7].

У ДУМ результатом творчості зазвичай є твори мистецтва (вироби), у яких присутнє специфічне відображення об'єктивної реальності в особливій формі – формі художніх та орнаментальних образів (архетипів, орнаментальних композицій). Художня творчість здійснюється через творчий процес, що є сукупністю стадій роботи митця (майстра) щодо втілення певного ідейно-образного задуму та твору мистецтва [1].

Системний вплив творів ДУМ на школярів обумовлений природою взаємодії органів чуття, оскільки з почуття розпочинається сприйняття будь-якого мистецького твору.

Розглядаючи характер творчої активності школярів у процесі залучення до різних видів ДУМ можна констатувати, що *творча активність учнів – це творчість, що протікає за більш інтенсивної навчально-пізнавальної діяльності, й зумовлює перетворююче відношення суб'єкта (учня) до об'єкта пізнання (мистецтва).*

У результаті такої взаємодії змінюється не лише об'єкт взаємодії, де соціально-цінним результатом можуть виступати орнаментальний образ, орнаментальні композиції, предмети ДУМ, що мають творчий характер, але й сам суб'єкт – учень.

Результатом включення учнів до процесу творчості можуть бути новоутворення особистості, її творчі здібності. У момент активної творчої діяльності учні ставлять нові питання до змісту матеріалу, що вивчається, формулюють проблему, шукають нові способи її вирішення. У них формуються якості творця, засвоюються способи оволодіння певним видом художньо-трудової діяльності. При цьому творчий процес спрямований не лише на поглиблення знань учнів про предмети і явища, але й на особливе осмислення й вироблення особистісного ставлення до засвоюваних знань та самого творчого процесу, тобто відбувається вироблення емоційно-оціночного ставлення до процесу та результатів творчості [6].

Творча активність учнів у процесі їх залучення до ДУМ характеризується двома взаємопов'язаними компонентами – творчим

ставленням до діяльності та елементами творчості у продуктах цієї діяльності.

Творчість для учнів проявляється у пошуку нового, самостійності при виборі задуму та його втіленні, у подоланні труднощів, у ступені переробки наявних зразків (прикладів), в оригінальності орнаментальної композиції, у здатності здійснювати «перенесення» знань і способів діяльності в нові умови та ін.

Художньо-трудоий характер учнівської творчості передбачає прояв естетичних почуттів, смаків, відношень, умінь і навичок, специфічних для певного виду ДУМ. Процес розвитку творчої активності школярів великою мірою зумовлюється характером конкретної діяльності та обумовлюється віковими особливостями учнів, їх можливостями щодо засвоєння змісту певного виду діяльності, специфіки дій та операцій з її реалізації.

Оволодіння новими формами творчої діяльності потребує прояву значних зусиль. Необхідними умовами розвитку творчої активності учнів є виховання віри у свої сили, усвідомлення важливості своєї активності, «дружній» та водночас систематичний контроль за творчою діяльністю, спонукання учнів до прояву творчої самостійності та індивідуальних здібностей.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ЗАСОБАМИ ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА

2.1. Методичні аспекти формування творчої активності учнів засобами декоративно-ужиткового мистецтва

Підлітковий шкільний вік сприятливий для активного творчого розвитку особистості, тому цей процес необхідно всіляко стимулювати. Плануючи роботу з розвитку творчої активності учнів, вчителів трудового навчання необхідно так організувати заняття, щоб перед учнями виникали актуальні навчальні проблеми різної складності. Крім цього педагог повинен постійно спонукати учнів до самостійного розв'язання цих проблем.

На розвиток творчої активності школярів впливають особливості їхнього психічного розвитку. У середньому та старшому шкільному віці у підлітків спостерігається зростання стійкості пізнавального інтересу, активний розвиток їх аналітико-синтетичного мислення, інтенсивний розвиток довільної уваги і пам'яті, формування умінь організовувати та контролювати свою навчальну діяльність і способи поведінки. У зв'язку з активним розвитком самосвідомості, в учнів з'являється особливо гострий інтерес до внутрішнього світу людей з найближчого оточення та до свого власного; виникає потреба оцінити свої можливості. Однак часто, не вміючи розібратися в причинах власних успіхів чи невдач, учні схильні їх пояснювати за рахунок своїх особистих якостей. Основною причиною невдач учнів у художньо-трудої діяльності є недостатній рівень їх знань й умінь у галузі ДУМ, незнання законів симетрії та інших математичних засад побудови композиційних схем [12].

На заняттях з трудового навчання у школярів активно розвиваються уява, творча активність, пам'ять, окомір, мислення, відчуття кольору, моторика та інші якості.

Народне ДУМ володіє важливим впливом на духовний розвиток школярів. Різьблення по дереву, мозаїка, інкрустація, карбування по металу забезпечують гармонійний розвиток учнів, виховання працьовитості, роботи в команді, моральних переконань, творчої активності. Такі уроки відповідають духовно-культурним потребам та бажанням учнів, сприяють задоволенню їхніх потягів до пізнання невідомого, до занять художньою творчістю. Взявши стамеску чи голку, виконавши перші візерунки, школяр відчуває радісне здивування, переконується у тому, що він також здатен виготовляти красиві речі, які до цього часу видавалися йому недосяжними.

Учень стає безпосереднім учасником цікавого й по-справжньому творчого процесу, пов'язаному зі створенням естетично довершених речей Народне ДУМ, на відміну від інших видів художньо-творчої діяльності учнів, дає змогу паралельно з розкриттям вагової культурної значущості виробів народних умільців, розвивати естетичне начало особистості учнів та збагачувати їх техніко-технологічними знаннями, удосконалювати відповідні трудові вміння і навички, сприяючи при цьому підготовці до майбутньої професійно-трудової діяльності.

На заняттях з ДУМ школярі активно використовують знання з різних наук – фізики, хімії, літератури, історії, що має особливе значення для загальної політехнічної та професійної освіти в школі. Під час створення естетично довершених об'єктів праці школярі практично використовують свої знання з малювання, креслення, народознавства й інших шкільних дисциплін.

Залучення учнів до ДУМ дозволяє успішно розв'язувати важливі дидактичні завдання, пов'язані з розвитком самостійності і творчої активності школярів, оскільки у процесі виготовлення різноманітних виробів декоративного характеру перед учнями постійно виникають технологічні проблеми, що потребують прийняття необхідних рішень.

Організація навчальної роботи учнів має розпочинатися з підготовки навчального приміщення (кабінету, майстерні), забезпечення його

необхідним обладнанням та матеріалами. Важливе значення вчитель трудового навчання має приділяти справності інструментів і обладнання, яким користуватимуться учнів. При плануванні навчальної роботи учнів та проведенні занять слід домагатися єдності навчання та виховання, враховувати знання та вміння, отримані школярами при вивченні інших шкільних предметів. Особливе значення має планування зустрічей з майстрами ДУМ, екскурсії в музеї народної творчості [13].

Ознайомлення учнів з художньою обробкою дерева та металу краще розпочинати у віці 12-13 років. Різьблення по дереву, дерев'яна мозаїка, інкрустація, карбування доступні учням V-VI класів. До цього віку школярі вже вивчили правила та закони побудови малюнка, композиції; для багатьох із них заняття малюванням стали потребою. Оскільки для школярів 13-16 років рекомендуються заняття, де чергуються різноманітні види діяльності (трудові прийоми), то різьблення, дерев'яна мозаїка, інкрустація відповідають цьому повною мірою. Робота на верстатах поєднується тут із ручними діями – струганням, пилянням, довбанням, а також користуванням різакми, стамесками, чеканами. У той самий час ці операції чергуються з періодами творчих пошуків декоративних форм і образів.

Організовувати навчальну роботу учнів, спрямовану на виготовлення декоративно-ужиткових виробів, рекомендується ланками (по 4-5 учнів), які працюватимуть над однотипними творчо-трудовими завданнями. Перерви краще робити «гнучкими», тобто для кожного учня в потрібний йому час.

Перед вчителем трудового навчання нерідко постають питання: з чого розпочати заняття? Які тренувальні вправи дати учням найперше? Як підвищувати складність завдань? Які малюнки рекомендувати учням для переведення у дерево, метал чи тканину? Як переконати своїх вихованців у тому, що всі видимі предмети та явища, перш ніж вони будуть втілені у матеріалі, мають пройти творчу декоративну переробку?

Формування естетичного смаку на заняттях ДУМ повинно здійснюватися через усвідомлення школярами художніх та технологічних

властивостей оброблюваних матеріалів, що здійснює важливий вплив на рішення образу. У ході художньо-творчої взаємодії в галузі ДУМ школярі мають усвідомити, що кожен конструкційний матеріал вимагає своєї (оригінальної) декоративної інтерпретації та узагальнення [14].

Малюнок, підготовлений для переведення в інкрустацію, буде зовсім інший, ніж скажімо для карбування або різьблення, а розпис по фарфору істотно відрізняється від вишивки та мережива. І в той же час усі малюнки, підготовлені для втілення в тому чи іншому декоративному матеріалі, повинні відрізнятись від малюнків, композицій верстатного характеру. Розуміння цього – один із щаблів виховання художнього смаку школярів.

Недостатньо залучити школярів до самостійного вибору об'єктів праці, треба допомогти їм підібрати такий предмет для виконання, який міг би бути джерелом творчої активності на всіх наступних етапах трудового процесу, збуджував би активність і бажання виявити творчі здібності, виховував естетичний смак. Завдання вчителя – спрямовувати процес вибору альтернативних творчих композицій учнів. Школярі мають усвідомити, що і яким чином можливо виконати у певній художній техніці. З цією метою потрібні наочні посібники – зразки. Робота учнів згідно готових зразків дає змогу на первинному етапі навчання опанувати технологію, з'ясувати художні і технологічні властивості певного матеріалу. Не завжди зразком для учнів можуть служити аналогічні вироби ДУМ, тому можна скористатися фотографіями або репродукціями з декоративних творів [14].

Особливо важливе значення має виконання школярами першого художньо-творчого завдання, яке має бути максимально посильним і зрозумілим для учнів та викликати у них зацікавленість своїми результатами. Доцільно, щоб це завдання не передбачало значних обсягів роботи та виконувалося впродовж одного-двох уроків [13].

Вибір матеріалу залежить від віку учнів. Так, для занять дерев'яною мозаїкою не можна керуватися лише кольором та текстурою матеріалу. Не менш важливо враховувати твердість шпону. Найбільше це стосується

молодших підлітків. На початковому етапі освоєння технології мозаїки бажано використовувати м'які породи – осину, вільху, волоський горіх. Учнім старшого віку спочатку також рекомендується працювати з деревиною, яка легко розрізається ножом. Пізніше, коли зміцніє рука, не буде перешкод в освоєнні більш твердих порід.

На перших заняттях з карбування слід використовувати алюміній або мідь як пластичні, податливі матеріали. Якщо їх немає, можна рекомендувати роботу з жерстю. Підліткам і старшим школярам доступна і менш пластична латунь, а також покрівельна сталь, що досить важко піддається карбуванню.

Перше творче завдання може бути спільним для усіх учнів класу. Якщо учень виконає успішно перше завдання за зразком або добре підготовленим малюнком (ескізом), у наступних композиціях він намагатиметься малювати так, ніби це не олівець іде по паперу, а, скажімо, карбування вдавлюється в металеву пластину або ніж входить у дерево.

Із перших занять необхідно привчати учнів до самостійності в роботі. Одержавши від педагога ескіз свого завдання, школяр має самостійно «конвертувати» його у вибраний матеріал та розпочати свою художньо-трудову діяльність. Застосування готових зразків доцільне й на етапі загального знайомства учнів із особливостями певного виду ДУМ. У подальшому основною має стати самостійна діяльність школярів творчого характеру [13].

У школярів різних вікових груп простежуються певні інтереси у виборі теми для декоративних робіт. Молодших школярів та учнів раннього підліткового віку «тягне» до зображень тварин та казок.

Готуючи композицію для перекладу на матеріал, учні користуються різними видами малюнка – з натури, пам'яті, уявлення. Тому вчитель повинен це враховувати у процесі роботи учнів з різними видами наочності. У вчителя на озброєнні мають бути й такі прийоми, які властиві професіям столяра, слюсаря, токаря, коваля, вишивальниці, різьбяра та ін. Педагог має вміти допомогти учневі у виправленні зіпсованої роботи. Наприклад, учень

кілька занять поспіль старанно вирізує композицію у техніці тригранно-виїмчастого різьблення і ось, бажаючи якнайшвидше завершити справу, обламує кілька візерунків. Різьба стає неохайною, щербатою. Те саме може статися і з інкрустацією, коли невдало вбитий металевий елемент руйнує дерев'яну основу. У карбуванні часто утворюються тріщини та розриви металу. У дерев'яній мозаїці від надмірних зусиль при вирізанні окремих елементів весь набір може бути перетворений на тріски, а при шліфуванні поверхню мозаїки можна прочистити наскрізь. Вчителеві треба знати прийоми виправлення окремих технологічних похибок в учнівських роботах [15].

Заняття народним ДУМ повинні мати переважно практичний характер. Професійні прийоми учень повинен освоювати під час виконання кожного із завдань, тобто навчання має проходити в контексті творчості. У процесі виконання своєї найпершої композиції у матеріалі школяр засвоює один чи декілька прийомів, наступного разу опановує ще інші прийоми і т. д. Відтак у школярів на початкових етапах виходитимуть роботи, здебільшого, не найкращої якості. Проте у них проявлятиметься високий ступінь зацікавленості, емоційність відображення оточуючої дійсності, у чому полягає головна цінність таких занять. Поступово вміння та навички відшліфуються, але безпосередність, індивідуальність творів зберігатиметься.

Важливе значення вчитель повинен приділяти забезпеченню безпечних умов роботи школярів. Проблемам охорони та гігієни праці учнів, вимогам безпечної праці, протипожежним заходам потрібно надавати важливої уваги, враховуючи при цьому і технологічні особливості кожного з видів художньої обробки матеріалів. Здебільшого це умови, що пред'являються до роботи у навчальних шкільних майстернях чи кабінетах обслуговуючої праці. Крім того, особливості технології карбування по металу, інкрустації, різьблення по дереву, дерев'яної мозаїки висувають деякі спеціальні правила техніки безпеки, з якими необхідно знайомити учнів. Дотримання цих правил дозволить учням у цікавій праці освоїти технологію улюблених видів ДУМ і

в подальшій самостійній роботі отримувати глибоке задоволення від цього цікавого творчого процесу.

2.2. Педагогічні умови розвитку творчої активності учнів засобами декоративно-ужиткового мистецтва

Творча активність школярів на заняттях трудового навчання виникає й інтенсивно формується лише за умови появи об'єктивної необхідності у її прояві й створення для цього сприятливих умов, а також коли необхідність і можливість прояву творчої активності усвідомлюється самими учнями, суб'єктивно сприймається ними як потреба, що спонукає до творчої діяльності, зокрема в галузі ДУМ. Не менш важливо, щоб у процесі прояву школярами творчої художньо-трудової активності виникали посилені труднощі, що вимагають певної інтелектуальної і фізичної напруженості, подолання яких викликає почуття задоволення й успіху [10].

Найбільші труднощі для учнів у процесі творчої діяльності, пов'язаної із залученням до різних видів ДУМ, викликають композиційні та колористичні пошуки, передача образної виразності форми та декору, пошуки оригінальних рішень образу тощо. *Послідовне ускладнення змісту творчої діяльності учнів* є важливим моментом та кардинальною умовою розвитку їх творчої художньо-трудової активності на уроках трудового навчання.

Інтерес учнів до теми заняття, до запропонованого їм навчально-творчого завдання – необхідна умова прояву і розвитку творчої активності школярів. Засоби активізації творчої діяльності школярів, що мають місце на уроках трудового навчання, лише тоді забезпечать необхідний педагогічний ефект, коли їх відбір здійснюватиметься з урахуванням конкретного творчого завдання на кожному етапі навчального процесу. У своїй єдності ці засоби впливають на кожен компонент художньо-трудової активності учнів на

уроці: мотиваційний, орієнтаційний, змістовно-операційний, вольовий та оціночний [13].

У систему засобів активізації творчої діяльності учнів входять зміст, форми та методи навчання, а також організаційні форми навчальної взаємодії, пов'язаної із залученням учнів до різних видів ДУМ. Важливо, щоб така система активізації творчої діяльності учнів мала цілісний характер, щоб між її компонентами забезпечувалися педагогічно доцільні взаємозв'язки, що дозволяє підвищити педагогічний ефект такої діяльності.

Педагогічний досвід свідчить [5; 13], що систематичний контроль з боку вчителя за творчою діяльністю учнів дозволяє школярам співвідносити свої цілі та плани з одержаними результатами, окреслювати нові завдання, вирішення яких постає необхідним етапом у досягненні кінцевого результату цієї діяльності. Ефективність розвитку творчої активності школярів через залучення їх до ДУМ значно підвищується, коли до проведення таких контрольних заходів залучаються самі учні, коли включаються елементи взаємоконтролю. Така організація педагогічного контролю дає можливість учням краще «бачити» результати своєї діяльності та діяльності товаришів, глибше усвідомлювати переваги та недоліки у роботі та намічати шляхи їх виправлення.

Досвід показує, що ефективним прийомом є поступове ускладнення змісту творчих завдань, що дає змогу одночасно виховувати в учнів інтерес до творчості та здатність до тривалої трудової діяльності й напруженості всіх інтелектуальних і фізичних ресурсів особистості. Так, наприклад, розробляючи оригінальні рішення з орнаментальної композиції, важливо надати учням можливість самостійно знайти цікаве рішення, проявити творчість, фантазію, асоціативні можливості. І водночас необхідно здійснювати ненав'язливий контроль за діями школярів, вчасно їх коригувати та направляти на досягнення якнайкращих результатів. Така допомога є природною і необхідною та не призводить до пасивності учнів у їх творчій художньо-трудовій діяльності.

Актуальною умовою формування творчої активності школярів через залучення до ДУМ є використання *технічних засобів навчання та різноманітних наочних посібників*. Учням необхідно наочно демонстрували різні вироби ДУМ, оригінальні композиції, колірні рішення тощо, використовуючи як натуральні об'єкти (зразки, експонати), такі і діафільми, слайди, фотографії, відеоматеріали, динамічні наочні посібники та ін. З метою активізації мисленнєвої діяльності учнів, її поєднання з зоровим сприйняттям та художньою творчістю, можуть широко використовуватися картки-вправи, картки-завдання. Важливу роль у розкритті засобів підвищення художньо-образної виразності творів ДУМ відіграють різноколірні ілюстрації, фотографії, а також зразки об'єктів праці учнів [13].

Особливо важливо використовувати па заняттях в якості наочного методичного матеріалу *ілюстрації та предмети народного ДУМ*. Вивчення народних художніх промислів, культурної спадщини народу відіграє важливу роль у засвоєнні знань та навичок в різних видах народного мистецтва та значно підвищує рівень творчої активності школярів.

Однією з важливих умов формування творчої активності школярів є *використання різних форм позаурочної навчальної діяльності* – відвідування музеїв та виставок, краєзнавчі екскурсії, самостійна робота учнів з інформаційними джерелами, що передбачає підготовку доповідей, творчих проєктів та ін.

Особливою умовою формування творчої активності школярів через залучення до ДУМ на заняттях трудового навчання є внесення у зміст навчальних занять *елементів проблемності, використання проблемних ситуацій*, оскільки у будь-якому творчому процесі неодмінно присутня проблемна складова (протиріччя між знанням і незнанням). Відомо, що проблемне навчання займає важливе місце у сучасній дидактиці. Воно зазвичай характеризується тим, що педагог окреслює перед школярами проблемне завдання та починає осмислювати можливі шляхи його вирішення. Вчитель може допомагати учням у роздумах над поставленим

завданням, допомогти узагальнити і засвоїти нові відомості, отримані під час вирішення проблемної ситуації.

Новизна продукту у творчій діяльності є необхідним, проте не головним чинником, що забезпечує творчий розвиток особистості. Важливими елементами творчості у діяльності учнів є своєрідне комбінування певних прийомів дії, самостійне розв'язання нових завдань чи розв'язання відомих завдань новими способами. На заняттях з вивчення різних видів ДУМ пошук оригінального композиційного рішення, виразності орнаментального образу, способів передачі ритму в орнаменті та інших навчально-мистецьких завдань завжди виступає для учнів проблемним завданням. Особливо актуальним є використання вправ та творчих завдань, пов'язаних з освоєнням композиційних схем, колірних рішень, мотивів образів, орнаментів, завдань з елементами проблемності, використання проблемних ситуацій тощо [13].

На заняттях з вивчення ДУМ можуть застосовуватися й інші форми проблемних завдань, зокрема спрямованих на розвиток в учнів бачення колірного рішення орнаменту. Наприклад, учням пропонується знайти найбільш вдале поєднання різних кольорів: в теплій або холодній гамі, використовувати контрастні або зближені кольори, застосувати ахроматичні кольори та один колір як акцент і т.д. Найбільш складною формою проблемних завдань є завдання, спрямовані на формування вміння знаходити оригінальне композиційне рішення орнаментів.

Актуальною умовою формування творчої активності школярів є використання комп'ютерних технологій при створенні орнаментальних композицій. Комп'ютер широко використовується як інструмент для малювання та обробки зображень. Для системи освіти це можливість використання телекомунікаційних, мультимедіа та гіпермедіа технологій, а також різних форм дистанційної роботи. Активний процес розвитку інформатики, який характеризується насамперед широким впровадженням сучасних інформаційних технологій у різні сфери людської діяльності, забезпечує широкі можливості для розвитку творчої художньо-трудової

активності школярів. Елемент орнаменту можна створити за допомогою комп'ютерних програм або редагувати скановане зображення, а потім формувати орнамент, використовуючи закони його побудови та зміни кольору (у сучасних графічних системах високої якості кількість кольорів, що генеруються, може досягати декількох мільйонів) [5].

Використання вчителем різних комп'ютерних програм дає змогу демонструвати учням приклади орнаментів та певним чином прискорити процес виконання вправ та творчих завдань. Сучасні графічні комп'ютерні програми дають можливість створити орнаменти практично будь-якої складності, у різноманітних колірних поєднаннях. Наприклад, у процесі створення орнаментальної композиції найбільш можливі: використання різних видів і типів симетрії, частої повторюваності однакових елементів і фрагментів, типізації композиційних рішень та ін.

Зміна видів творчої діяльності школярів, раціональне чергування інтелектуально-творчих та практичних дій і прийомів посилює емоційний тонус школярів, підвищує ступінь захопленості народним ДУМ, позитивно впливає на розвиток творчої активності. Зв'язки, що при цьому виникають між ДУМ та іншими видами навчально-трудової діяльності учнів, надають процесу формування творчої активності школярів цілісності й багатогранності. Послідовний розвиток творчості учнів у процесі залучення до народного ДУМ, що організовується в цій системі зв'язків, забезпечує сприятливе освітнє середовище, в якому проявляється й інтенсивно розвивається творча активність школярів.

Таким чином, до основних педагогічних умов формування творчої активності школярів засобами ДУМ на уроках трудового навчання необхідно віднести такі:

- 1) систематичне розв'язання учням творчих завдань та послідовне підвищення їх складності;
- 2) активне використання дидактичної наочності та технічних засобів навчання;

3) використання різних форм позаурочної навчальної діяльності, спрямованої на ознайомлення учнів з народним декоративно-ужитковим мистецтвом;

4) стимулювання творчої діяльності школярів шляхом опори на їх інтереси та захоплення, використання елементів змагальності.

2.3. Поурочне планування занять з трудового навчання, орієнтованих на розвиток творчої активності учнів засобами декоративно-ужиткового мистецтва

Тема заняття: «Основні відомості про орнамент та його різновиди. Композиція у вишивці. Символіка у вишивці».

Мета уроку:

– *освітня*: ознайомити школярів з основними відомостями про орнамент та його різновиди; сформувати уявлення про композицію та орнаментику в українській вишивці; формувати вміння складати орнаменти візерунка серветки;

– *розвивальна*: формувати у школярів наочне мислення, естетичний смак, удосконалювати творчі здібності;

– *виховна*: виховувати колективізм, уміння працювати в групах.

Обладнання, матеріали та інструменти: ілюстрації зразків вишивки, комп'ютерна презентація, кольорові олівці, робочий зошит, роздатковий матеріал.

Тип заняття: комбінований.

Хід заняття

I. Організаційний момент:

1) перевірка наявності учнів на уроці;

2) підготовка робочого місця до заняття.

II. Актуалізація набутих знань та вмінь:

Актуалізація набутих знань й умінь проводиться у вигляді дидактичної гри «Вкажи правильну відповідь». Для цього вчитель роздає учням картки-завдання й ознайомлює з правилами гри:

– *Шановні учні, усі завдання ми розв'язуємо самостійно. Той із вас, хто першим продемонструє картку із зображеною буквою, на яку починається правильна відповідь, той отримає бонус – наліпку. Тож вперед...*

1. Шов із назвою «уперед голка» виконується у такій послідовності:

- а) лише горизонтально (справа – наліво);
- б) лише горизонтально (зліва – направо);
- в) лише вертикально (зверху – вниз).

2. Яку назву має шов, представлений на рисунку?

- а) назад голка;
- б) штапівка;
- в) козлик.

3. Яким чином правильно відміряти потрібну довжину нитки?

- а) кругом ліктя;
- б) кругом зап'ястя.

4. У процесі вишивання світло повинно бути спрямоване:

- а) з правого боку;
- б) лише зверху;
- в) з лівого боку.

5. Чи потрібно зав'язувати вузлики при вишиванні?

- а) так, інколи;
- б) ніколи.

6. Ножиці слід передавати:

- а) утримуючи за зімкнуті кільця;
- б) утримуючи за зімкнуті леза;
- в) довільним способом.

III. Повідомлення теми уроку

Шановні учні, запишіть у свої зошити тему сьогоднішнього заняття (*вчитель записує тему на дошці, учні – у своїх зошитах*).

IV. Мотивація пізнавальної діяльності учнів

Зверніть свою увагу на зображення вишитих виробів. Як ви думаєте, що потрібно для виконання вишивки, окрім бажання вишивати? Тканина, голка, нитки... А ще необхідний візерунок або малюнок. Художник робить замальовки з натури й потім втілює їх в орнамент й різні орнаментальні композиції. Ви вже знаєте, що орнаментами оздоблюють різновиди творів народного мистецтва. Гравіювання, різьба, килимарство, гончарство, вишивка – це надзвичайна культурна спадщина, що створювалася й розвивалася впродовж багатьох років народними умільцями. Тому серед основних завдань сучасників важливим є те, щоб зберегти це народне багатство, примножити його і передати наступним поколінням [2].

V. Ознайомлення з новим матеріалом:

План заняття:

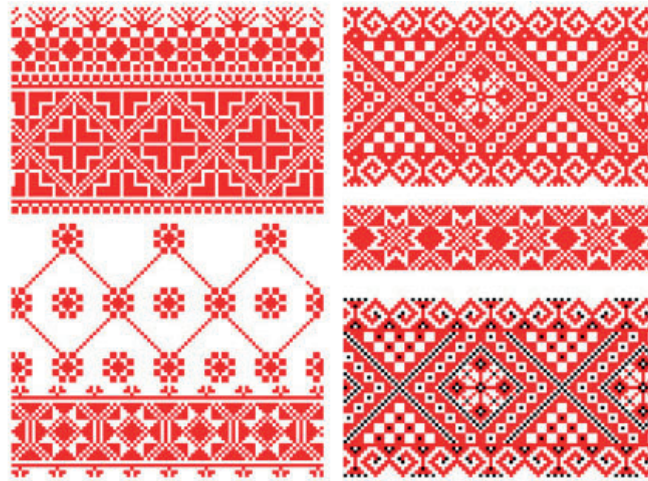
1. Загальне поняття про орнамент та його різновиди.
2. Загальні відомості про композицію.
3. Мотиви у вишивці.

1. Загальне поняття про орнамент та його різновиди.

Орнамент – являє собою візуально-художню ознаку виробу, що містить у своєму складі елементи, які систематично дублюються. Фрагмент художніх елементів, які систематично дублюються по довжині та ширині орнаменту, має назву – *рапорт* [14].

Різновиди орнаментів [14]:

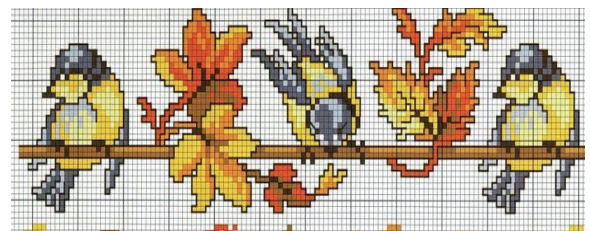
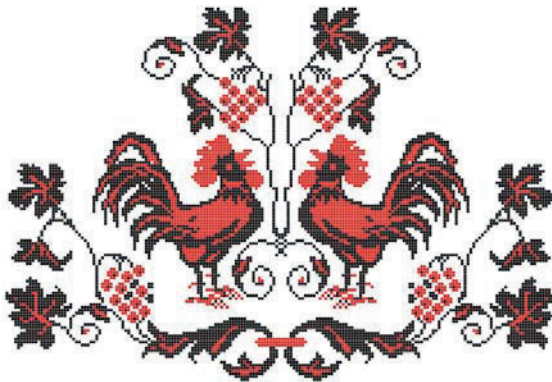
– *геометричний* – має у своєму складі геометричні елементи, що можуть бути представлені у різних кольорах й систематично чередуватися;

– *рослинний* – формується з рослинних сегментів, стилізованих під зображення рослин (листочків, гілочок, квітів та ін.);

– *зооморфний* – представлений елементами тварин, пташок та риб;

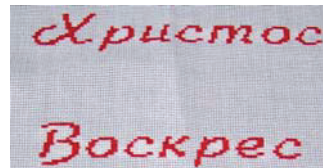
– *антропоморфний* – формується із елементів силуету людей;

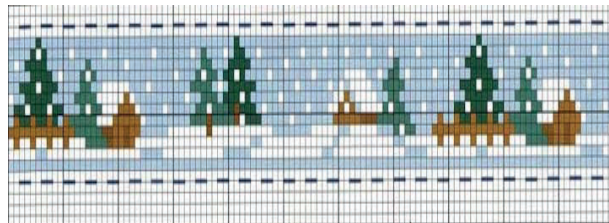
– *об’єктний* – представлений зображеннями побутових предметів, об’єктів праці, дозвілля, спорту, музики та ін.;

– *літерно-цифровий* – формується з елементів букв, цифр чи окремого тексту;

– *натуралістичний* – представлений стилізованими елементами природних мотивів, визначних культурних пам’яток та ін.;

– *геральдичний* – формується з елементів зображення емблем, знаків, гербів та ін.

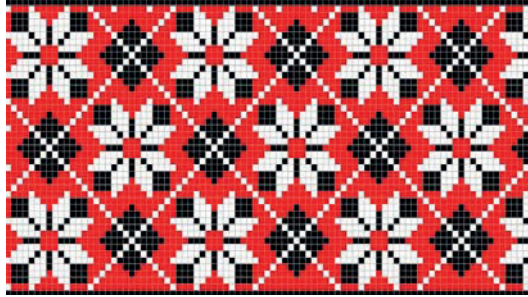

Основні орнаментальні типи [14]:

– *стрічковий* – тип орнаменту, представлений прямою або криволінійною орнаментальною стрічкою, яка декорує центральну частину виробу або його окантовує;

– *сітчастий* – тип орнаменту, при якому поверхня виробу суцільно заповнюється візерунком;

– *центричний* – тип орнаменту, при якому окремі його елементи вписуються (поміщаються) у якусь геометричну фігуру (овал, коло, трикутник та ін.), що знаходиться по центру композиції.

2. Загальні відомості про композицію.

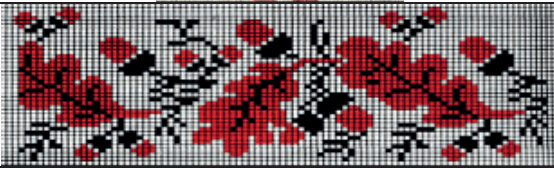
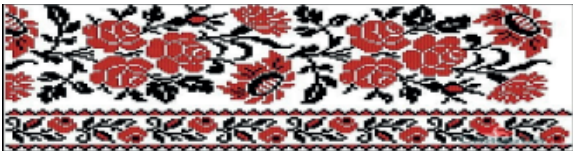
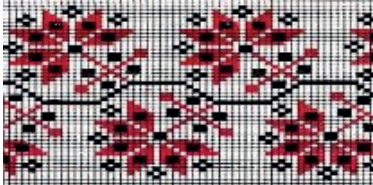
Композиція являє собою комбінування елементів візерунка, поєднаних певним смислом, колірною гамою, особливостями форми [14].

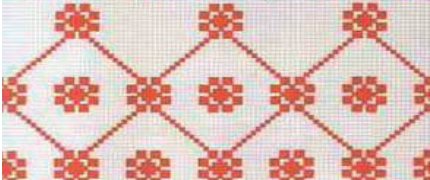
Головні правила проектування композиції у вишивці [14]:

- відповідність задуму, смислу сюжету;
- наявність центру композиції;
- пропорція і симетрія розміщення елементів візерунка;
- присутність законів ритму, врахування особливостей форми, практичної спрямованості виробу та його матеріалу;
- відповідність візерунку особливостям характеру переплетіння ниток і тканинних волокон;
- відповідність практичному призначенню вишитого виробу, особливостям його використання;
- співрозмірність й пропорційність усіх складових композиції, її цілісність.

3. Мотиви у вишивці.

Символ – це умовне позначення якогось предмета, явища, поняття [9].

Зображення символу	Назва символу	Характеристика символу
	Берегиня	Символізує материнство, жіночу турботу, піклування, оберіг
	Дубочок	символізує здоров'я і силу, невичерпну енергію
	Калина	символізує духовне відродження, жіночність у всіх її проявах (непорочність, красу, любов, кохання, вірність, сімейність)
	Виноград	символізує родючість, врожайність
	Мак	символізує апогей жіночої вроди, народну пам'ять, традиції роду
	Лілія	символізує дівочтво, непорочність, тілесну чистоту й досконалість
	Троянда	символізує любов і красу
	Хміль	символізує весільну обрядовість

	Птахи	символізують подружню вірність, сімейне щастя, родинну злагоду, спільну долю, добробут і достаток
	Зорі	символізують народне представлення про закони Буття, Всесвіту

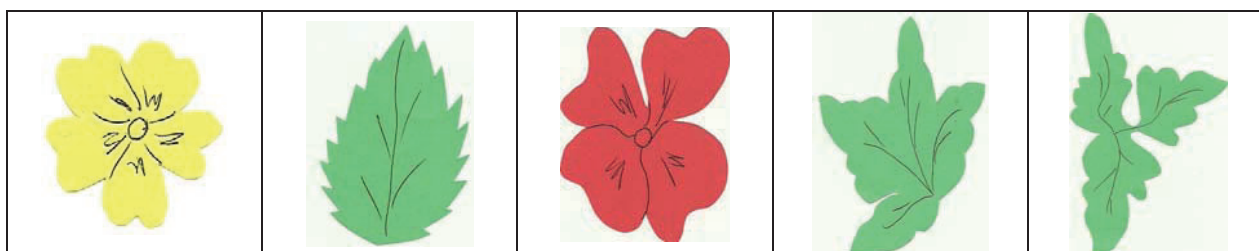
VI. Практична робота «Розробка орнаменту й композиції вишивки для серветки».

1. Вступний інструктаж:

Конструювання орнаменту може здійснюватися з використанням різних геометричних форм (наприклад, кіл, шестикутників, ромбів, хрестиків та ін.), ліній (завиточки, хвильки, прямі та похилі лінії тощо), елементів рослин (листочки, квіточки, гілочки та ін.), образів тварин (пташки, рибки, метелики тощо) та контурів людей.

Для конструювання орнаменту майбутньої вишивки ми з вами пограємо у гру під назвою «Запропонуй свій орнамент». Суть гри полягає у тому, що у вас усіх є ігрові картки із зображеннями різних орнаментальних елементів. Вам, учні, необхідно, користуючись картками, запропонувати свій варіант орнаменту. Для цього ми будемо працювати в командах. Гравці 1-ї команди створюють орнамент для вишивки довільними декорованими швами, а гравці 2-ї команди – орнамент для вишивання хрестиком.

Зразки орнаментальних елементів:

Школярі конструюють варіанти орнаменту за такою черговістю [14]:

- 1) обрання форми й величини орнаменту;

- 2) встановлення орнаментального центру й симетрії;
- 3) розміщення елементів композиції;
- 4) ескізування орнаменту;
- 5) кольорування орнаменту;
- 6) вивірення й доопрацювання ескізу орнаменту.

2. *Практична робота й поточний інструктаж*: вчитель звертає увагу на правильність організації робочого місця учнів; доводить до відома школярів критерії оцінювання виконаної роботи.

3. *Заключний інструктаж*: вчитель відзначає кращі роботи учнів, здійснює їх аналіз, виставляє оцінки.

VII. Закріплення вивченого матеріалу.

Закріплення вивченого матеріалу організовується у формі бесіди (запитання – відповідь):

1. Як називається умовне графічне позначення будь-чого (*Символ*).
2. Як називають елементи композиції, які систематично дублюються (*Рапорт*).
3. Текстильний матеріал для вишивання (*Тканина*).
4. Символ крові та безсмертності роду у вишивці (*Калина*).
5. Комбінування елементів візерунка за смыслом, колірністю, формою (*Композиція*).
6. Графічне зображення, за яким створюють що-небудь (*Ескіз*).
7. Різальний інструмент, необхідний для виконання вишивки (*Ножниці*).
8. Матеріал, який застосовують для вишивання (*Нитки*).

VIII. Підведення підсумків уроку:

- 1) здійснити співставлення й аналіз одержаних результатів із запланованими;
- 2) мотивування одержаних оцінок.

IX. Домашнє завдання.

ВИСНОВКИ

Виконавши магістерську роботу на тему: «Розвиток творчої активності школярів засобами декоративно-ужиткового мистецтва на уроках трудового навчання», нами отримано такі висновки:

1. Досліджено психолого-педагогічні основи розвитку творчої активності школярів. Стосовно проблематики магістерського дослідження поняття «творча активність» необхідно розглядати як психічний стан суб'єкта пізнання (учня), що виражає його ставлення до процесу творчості і формується у процесі художньо-трудої діяльності.

Творчість характеризується пошуком і досягненням новизни, неповторності результатів чи прийомів, способів діяльності. Як процес творчість завжди оригінальна. Творчість – це вищий рівень пізнання, вища і найскладніша форма діяльності, властива людині, що передбачає мобілізацію всіх її основних психічних процесів, знань, умінь, всього життєвого досвіду, духовних, фізичних сил і продукує дещо нове, неповторне й оригінальне.

Будь-який творчий процес проходить декілька стадій (фаз): 1) вміння бачити проблему (формулювання питання, яке необхідно творчо розв'язати); 2) здатність активізувати власний потенціал та суспільні надбання з метою постановки гіпотези, окреслення шляхів та способів розв'язання задачі; 3) спеціальна експериментальна робота, проведення дослідів та узагальнення їх результатів у формі висновків та гіпотез; 4) оформлення ідей (результатів) як раціональних, наочно-образних, символічних, математичних, предметних структур тощо.

2. Схарактеризовано основні види декоративно-ужиткового мистецтва; розкрито особливості ДУМ як засобу розвитку творчої активності школярів.

Декоративно-ужиткове мистецтво розглядається як самостійна культурна система і як складова загальної традиційної культури. Тому для нього визначальними є функції, аналогічні всій народній культурі. Виходячи з цього, можна виокремити перелік автентичних видів народного декоративно-ужиткового мистецтва, найбільш поширених на території

України, що збереглися до теперішнього часу: кераміка (переважно гончарне виробництво посуду, глиняні іграшки); текстиль (вишивка, в'язання мережив, візерункове ткацтво); плетіння (з лози, соломи, листя качанів кукурудзи); різьба по дереву; кування; художній розпис та ін.

Розглядаючи характер творчої активності школярів у процесі залучення до різних видів ДУМ можна констатувати, що творча активність учнів – це творчість, що протікає за більш інтенсивної навчально-пізнавальної діяльності, й зумовлює перетворююче відношення суб'єкта (учня) до об'єкта пізнання (мистецтва). У результаті такої взаємодії змінюється не лише об'єкт взаємодії, де соціально-цінним результатом можуть виступати орнаментальний образ, орнаментальні композиції, предмети ДУМ, що мають творчий характер, але й сам суб'єкт – учень.

Творчість для учнів проявляється у пошуку нового, самостійності при виборі задуму та його втіленні, у подоланні труднощів, у ступені переробки наявних зразків (прикладів), в оригінальності орнаментальної композиції, у здатності здійснювати «перенесення» знань і способів діяльності в нові умови та ін. Процес розвитку творчої активності школярів великою мірою зумовлюється характером конкретної діяльності та обумовлюється віковими особливостями учнів, їх можливостями щодо засвоєння змісту певного виду діяльності, специфіки дій та операцій з її реалізації.

3. З'ясовано методичні аспекти формування творчої активності учнів засобами ДУМ.

Плануючи роботу з розвитку творчої активності учнів, вчителіві трудового навчання необхідно так організувати заняття, щоб перед учнями виникали актуальні навчальні проблеми різної складності. Крім цього педагог повинен постійно спонукати учнів до самостійного розв'язання цих проблем. Організація навчальної роботи учнів має розпочинатися з підготовки навчального приміщення (кабінету, майстерні), забезпечення його необхідним обладнанням та матеріалами. Важливе значення вчитель трудового навчання має приділяти справності інструментів і обладнання, яким користуватимуться учнів. При плануванні навчальної роботи учнів та

проведенні занять слід домагатися єдності навчання та виховання, враховувати знання та вміння, отримані школярами при вивченні інших шкільних предметів. Особливе значення має планування зустрічей з майстрами ДУМ, екскурсії в музеї народної творчості.

Організовувати навчальну роботу учнів, спрямовану на виготовлення декоративно-ужиткових виробів, рекомендується ланками (по 4-5 учнів), які працюватимуть над однотипними творчо-трудовими завданнями. Перерви краще робити «гнучкими», тобто для кожного учня в потрібний йому час. Важливе значення вчитель повинен приділяти забезпеченню безпечних умов роботи школярів.

4. Виявлено й обґрунтовано педагогічні умови розвитку творчої активності учнів засобами декоративно-ужиткового мистецтва: 1) систематичне розв'язання учням творчих завдань та послідовне підвищення їх складності; 2) активне використання дидактичної наочності та технічних засобів навчання; 3) використання різних форм позаурочної навчальної діяльності, спрямованої на ознайомлення учнів з народним декоративно-ужитковим мистецтвом; 4) стимулювання творчої діяльності школярів шляхом опори на їх інтереси та захоплення, використання елементів змагальності.

5. Розроблено поширений план-конспект уроку з трудового навчання на тему «Основні відомості про орнамент та його різновиди. Композиція у вишивці. Символіка у вишивці», орієнтований на розвиток творчої активності учнів засобами ДУМ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович Є.А., Захарчук-Чурай Р.В., Станкевич М.Є. Декоративно-прикладне мистецтво. Львів: Світ, 1993. 272 с.
2. Богуш А.М., Лисенко Н.В. Українське народознавство: навч. пос. Київ: Вища школа, 1994. 398 с.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
4. Денисенко Л.І. Трудове навчання. Обслуговуючі види праці: підручник для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Педагогічна думка, 2005.
5. Кузьмінський А.І. Педагогіка: підручник. Київ: Знання-Прес, 2003. 418 с.
6. Кучерявий І.Т., Клепіков О.І. Творчість – основа розвитку потенційних джерел особистості: навч. посібник. Київ: Вища школа, 2000. 288 с.
7. Одинець Н. Лозоплетіння як засіб формування національної самосвідомості учнів середньої загальноосвітньої школи. *Трудова підготовка*. 2000. №1. С. 14-16.
8. Павх С.В. Обслуговуюча праця. 7 клас. Розробки занять. Тернопіль: «Підручники і посібники», 2002.
9. Радкевич В.О., Пащенко Г.М. Технологія вишивки: підручник / За ред. Н.Г. Ничкало. Київ: Вища школа, 1997. 360 с.
10. Романець В.А. Психологія творчості: навч. посіб. Київ: Центр навч. літ-ри, 2001. 288 с.
11. Савчин М.В. Загальна психологія. Київ: Академія, 2018. 344 с.
12. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності: навч. посібн. Київ: Вища школа, 2004. 335 с.
13. Смірнов В.М., Руденко М.В., Калениченко Р.А., Гаврилюк В.О. Психолого-педагогічне забезпечення навчально-виховного процесу: навч. посіб. Київ: КНУБА, 2014. 432 с.

- 14.Тимків Б.М., Кавас К.М. Основи композиції у декоративно-ужитковому мистецтві. Львів, 1996. С. 35–57
- 15.Українські народні ремесла: рукопис / За ред. Д.О. Тхоржевського : Режим доступу: https://tehnologii.ucoz.org/load/remesla_ta_mistectva/ukrajinski_narodni_remesla_za_red_d_o_tkhorzhevskogo/18-1-0-241.
- 16.Художні промисли України: Альбом / Укладачі: Н.М. Кисельова, Н.М. Попенко. Київ: Мистецтво, 1979. 253 с.
- 17.Яворська Г.Х. Дидактичні можливості ділової гри в професійній підготовці фахівців. *Наука і освіта*. 1998. № 4–5. С. 26–28.
- 18.Яланська С.П. Психологічні засади розвитку творчості майбутніх учителів біологічних дисциплін: теорія і практика: монографія. Полтава: ПНПУ ім. В.Г. Короленка, 2010. 374 с.

ДОДАТКИ

Зразки творчих робіт учнів

Декоративне панно

Іграшка

Торбинка

Серветка